

Σάν κάτι πού δὲν εἶναι γέννημα τῆς Ἑλλάδας = ξένο = βάρβαρο τὴν ἀποφεύγουν τὴ ρίμα ὁ Ἀντρέας Κάλβος⁽¹⁾, ὁ Ἰωάννης Ζαμπέλιος⁽²⁾ κι' ἄλλοι δικοὶ μας ποιητὲς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παράδοσης ὀλόψυχοι ζηλωτές. Κι' ὁ Κοραῆς⁽³⁾, φανερός τῆς ρίμας ὀχτρός, τὴ νοματίζει ὄχι μόνο βάρβαρον μὰ καὶ *ψώραν* τῆς Ἑλληνικῆς Ποιήσεως. Κι' ὁ Ἰωάννης Βηλαράς στὰ 1812 ἔχει ἀσκημα λόγια γιὰ τὴ ρίμα: «εἶναι — γράφει — ἐφεύρημα τῆς ἀμαθείας τῶν βαρβάρων ἔθνων, ὁποῦ δὲν γνωρίζουν τὴν ὑπαγόρευσι τῶν Μουσῶν. Εἶναι ἐντροπὴ τῶν Γραικῶν νὰ στοχάζωνται τὸ ὁμοιοκατάληκτο ποιητικὸ καὶ μάλιστα στὰ ἐπικά»⁽⁴⁾.

Τὸ τρίτο τραγούδι τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαίστων», χαριτωμένο καὶ χαϊδευτικὸ τραγούδι, θὰ τὸ ξέρεις ἀπόξω, διαβαστὴ μου:

Δύο ματάκια γλυκόσκυψαν
σ' ἓνα κάποιο τραγούδι.
Τὰ ματάκια σὰ χάιδεμα,
τὸ τραγούδι σὰ χνούδι.

τοῦ ρυθμοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, Ἀλεξάνδρεια 1891. *Ἠλία Βουτιροῖδη*, Νεοελληνικὴ στουχουργικὴ, Ἀθήνα 1929.

(1) *Α. Κάλβου*, Ἀπαντα, Λύρα, Πρόλογος *Μαρίνου Σιγούρου*, ἔγδ. Στοχαστῆ, σελ. 22, 175 (ὁμιλεῖ «γιὰ τὴν βαρβαρότητα τῶν ὁμοιοκαταλήξεων»).

(2) Κοίταξε τ' Ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ «Ἀρμονία» τόμ. Γ' (1902) σελ. 229 (Αὐτοβιογραφία Ἰωάννου Ζαμπελίου) καὶ παρακάτω, ὑπόσημ. 3.

(3) Διάβασε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν [Ι.] Ζαμπέλιο, ἀπὸ τὸ Παρίσι σταλμένη στίς 9 τοῦ Σεπτ. 1818: «ἐκαινῶ σου πολὺ τὴν καταφρόνησιν τοῦ ὁμοιοτελευτήτου. Φοβοῦμαι ὅτι μέλλει νὰ μᾶς μείνη ἡ βάρβαρος ρίμα· ἀλλ' ὅμως ἐάν ἄλλοι ὁμοιοὶ σου τὴν προκοπὴν καὶ τὸν ζῆλον τῶν καλῶν, σὲ μιμηθῶσι, ἴσως εὐτυχῆσετε νὰ ἐλευθερώσετε τὴν νέαν Γραμματικὴν ἀπὸ τοιαύτην ψώραν καὶ νὰ κατασταθῆτε ἀληθεῖς Τυραννοκτόνοι τῆς ρίμας» *Π. Μ. Κορτογιάννη*, Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι Κοραῆ καὶ πρὸς Κοραῆν («Χιακὰ Χρονικά», τόμ. Ε', 1923), σελ. 29-31, πρβλ. καὶ *Α. Κοραῆ*, Ἀπαντα, τόμ. Β', Παρίσι 1829, σελ. 318, (διάβασε καὶ τ' ἄρθρο τοῦ *Κωστῆ Παλαμᾶ*, «Ὁ Κοραῆς κ' ἡ ρίμα», στὴν ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα», τῆς Ἀθήνας, 21 καὶ 29 τοῦ Γιούνη καὶ 12 τοῦ Γιούλη 1926).

(4) Ἀπαντα τοῦ Ἰωάννου Βηλαρά ἐπιμελεῖα *Γεωργίου Ἀχιλ. Βαβαρόπου*, Ἀθήνα [1935], σελ. 265. Πρβλ. καὶ *Νικ. Β. Τωμαδάκη*, Ὁ Ἰωάννης Βηλαράς, Ἀθήνα 1943, σελ. 22, ἀρθ. ὑπόσ. 10.

Κ' εἶχαν κάτι σὰ βλέμματα
καὶ σάλευαν οἱ στίχοι,
καὶ τὰ μάτια μιλούσανε
σὺν ἀρμονίας ἤχοι!
Ἦ ταίριασμα ἀνιστόρητο,
Ἔρωτες τῶν πνευμάτων,
στῆς ζωῆς τ' ἀστραπόβροντο
χαμόγελα Ἀθανάτων⁽¹⁾.

Κυκλοφορεῖ ἡ φήμη, ὅτι τὸ τραγούδι αὐτὸ ἔγραψεν ὁ Ποιητὴς γιὰ τὴν Κερκυραία λογοτέχνισσα κ. Εἰρήνη Ζαβιτζιάνου Δεντρινοῦ καὶ στὸ λεύκωμά της. Μὰ ὁ ἴδιος ὁ Ποιητὴς ἄλλα μᾶς ἱστορεῖ γιὰ τὴν καταγωγὴν τούτου τοῦ τραγουδιοῦ: «Μὲ τὴν ἀκαθόριστη... τὴν ἀσυνείδητη σχεδὸν μουσικὴ προδιάθεση ζῶντας, νὰ δέσω ἀρμονικὰ στὸ ἴδιο δαχτυλίδι τοῦ στίχου δύο πετράδια κάπως διαφορετικὰ, τὸν Ἰαμβο καὶ τὸν Ἀνάπαιστο, λαμβάνω μιὰν ἡμέρα κάποιο λεύκωμα, ἀπὸ τὰ συνειθισμένα τῶν καιρῶν μας, μαζὶ μὲ τὴν παράκληση νὰ γράψω τοὺς ἀπαραίτητους στίχους. Ἄν ἡ μνήμη δὲν μὲ πλανᾷ, ἦταν ἡ παράκληση μιᾶς κόρης πού δὲν γνώριζ' ἀπὸ σιμά, μὰ πού θὰ φημιζόνταν ὡς ὠραία. Μιὰ παράκληση νὰ γράψης στίχους σ' ἓνα λεύκωμα, ἀπὸ τὰ ἐνοχλητικώτερα πράγματα γιὰ ἓναν εὐκόλα νευριασμένο Ποιητῆ, ἐδῶ στάθηκε γιὰ μένα κίνητρο πυρετοῦ γιὰ μιὰ εὔρεση, γιὰ μιὰ σύλληψη. Εἶδα δυὸ μάτια—καὶ τί μάτια!— νὰ γέρνουν ἐπάνω στοῦ ποιητῆ τὸ τραγούδι, μιὰ περιέργεια, ἓνα πάθος, μιὰ εὐχαρίστηση νὰ τὰ φωτοσαλεύη. Καὶ τὰ μάτια γίνονταν ποιήματα καὶ τὰ ποιήματα ἦτανε μάτια. Κ' ἔφτασε αὐτό. Ἔτοιμο τὸ τραγούδι, μικροκάμωτο, ἴσα ἴσα γιὰ νὰ χωρέση στὴ λευκὴ σελίδα τοῦ ἀλμπόυμ... Τώρα συλλογίζομαι πὼς τὸ τραγουδάκι τοῦτο δὲν εἶναι παρὰ τὸ τεχνικώτερο ἀντιλάλημα τῆς ιδέας πού τελειώνει ἓνα ποίημα τῶν «Τραγουδιῶν τῆς Πατρίδος μου» στὰ 1882:

Πόσα τραγούδια τρυφερά, ἐμπνευσμένα,
γεμάτα πόθους, ὄνειρα, φτερά,
γι' ἄλλο καημὸ δὲ γίνονται κανένα
παρὰ γιὰ νὰ τὰ λάχουνε γραμμένα
μονάχα δυὸ ματάκια φλογερά...⁽²⁾

(1) Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, ἔγδ. Α', σελ. 7.

(2) Πρβλ. Τραγούδια τῆς πατρίδος μου, ἔγδ. Β', σελ. 117. Τὸ τραγούδι ἔχει τὴν ἐπιγραφή:

Πρωτόφαντα στην ιδέα είναι δυο τραγούδια τών «Ίάμβων και Ἀναπαίστων» (τὸ 7 και 8) (1). Τὸ διάβασμα μερικῶν ἐρωτικῶν γραμμάτων, πού ἔστειλε ὁ πατέρας τοῦ Ποιητῆ πρὸς τὴ μητέρα τοῦ Ποιητῆ «πρὶν τὴν πάρη», στάθηκαν τὰ ζωογόνα σπορίδια τούτων τῶν τραγουδιῶν:

7
Ἄπο κάπου τὰ ξέθαψα
μιὰ μέρα ξεχασμένα
χαρτιά, σὰ φύλλα κίτρινα,
λόγια μισοσβυσμένα.
Τοῦ πατέρα μου γράμματα
πὺν ἀγάπης νέο βλαστάρι
στὴν παιδούλα μητέρα μου
τάγραφε, πρὶν τὴν πάρη.
Ὡ λείψανα, πὺν σπέρνετε
μιὰ βαθύτερη θλίψη
κι' ἀπ' τῶν τρανῶν πανάρχαιων
ἐρειπίων τὰ ὄψη!

8
Τοῦ πατέρα μου γράμματα,
ξερόφυλλα τριμμένα,
ριγμέν' ἀπ' τὸ χλωρόδεντρο
τῆς Ἀγάπης, ὠϊμένα!
Σὰ φωλιᾶς ψιθυρίσματα
μοῦ μιλάτε, σὰ στόμα
κελαϊδεῖτε φιλήματα,
καὶ μοῦ δείχνετ' ἀκόμα
τὸν ἴδιο ἔμένα, ἀγέννητο,
νὰ πολεμῶ αὐτοῦ πέρα
ἀπ' τὰ σκότη τοῦ ἀνύπαρκτου
γιὰ νὰ βγῶ στὴν ἡμέρα!

Γιὰ τὸ τραγούδι 13 τῶν «Ίάμβων καὶ Ἀναπαίστων» μπορεῖ ὁ διαβαστῆς μου, ἂν θέλῃ, νὰ κοιτάξῃ ὅ,τι ἔγραψε ἢ ταπεινότητά μου στὰ «Γρουπαρικά» τῆς («Νέα Ἑστία», τόμ. ΑΒ', τευχ. 362, 1 τοῦ Γιούλη 1942, σελ. 616 - 620).

Παλιὰ ἀγάπη μου εἶναι τὸ τραγούδι 15 τῶν «Ίάμβων καὶ Ἀναπαίστων»:

Ἄπο ξένα βασίλεια
κι' ἀπὸ τὰ Μεσαιῶνα
ἤρθεν ἐδῶ ὁ Ἰμπέριος
κι' ἤρθεν ἡ Μαργαρώνα.

«Ἐκεῖνος πὺν μιὰ μέρα...» Κ. Παλαμᾶς. Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου, Β', σελ. 190-191.
(1) Πρὸβλ. Κ. Τσάτσο, Παλαμᾶς, σελ. 362, 373.

Ὁ ἱπότης ὁ ἀνυπόταχτος
κι' ἡ ὠραία ἡ πριγγιπέσσα
μοῦ χτύπησαν τὴν πόρτα μου
καὶ τοὺς ἔμπασα μέσα.
Καὶ νὰ λένε τοὺς ἔμαθα
— λόγια πύρινα πόσα! —
τῆς ἀγάπης τὰ βάσανα
στὴ δική μου τὴ γλῶσσα!

Ἡ περίφημη ποιητικὴ μυθιστορία τοῦ Ἰμπέριου, τοῦ βασιλόπλου τῆς Πρεβέντζας, καὶ τῆς ὠραίας Μαργαρώνας, δὲ θὰ σοῦ εἶναι ξένη, πολυδιαβασμένε φίλε, πὺν προσέχεις τὰ μικρογραψίματά μου τούτα. Ἡ μυθιστορία αὐτὴ σκετίζεται πρὸς τὸ νησάκι Maguelone (2) καὶ τὸ μεγαλόπρεπο ναὸ του, ἐγνώρισεν ἀρίθμητες διασκευές καὶ μεταφράσεις, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ ὅτι κατὰ χεῖρα ὁλόκληρο τὸν κόσμον. Καθὼς φαίνεται, μιὰ πολυλογώτερη γαλλικὴ διασκευή τοῦ 15' αἰῶνα εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπ' ὅλες τὶς γνωστὲς καταγραφές τῆς γλυκοδιήγητης μυθιστορίας τοῦ Ἰμπέριου καὶ τῆς ὠραίας Μαργαρώνας. Καὶ στὴ γλῶσσα μας μεγάλῃ στάθηκε τῆς ἴδιας μυθιστορίας ἡ διάδοση ἀπὸ τὴ συντομώτερη γαλλικὴ διασκευή τῆς τοῦ 15' αἰῶνα μεταφράστηκε κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰῶνα σὲ δημοτικούς, δικούς μας, δεκαπεντασύλλαβους στίχους χωρὶς ῥίμες τὸν στίχους αὐτοὺς κάποιος — καθὼς φαίνεται Κρητικός(;) — στὶς ἀρχές τοῦ 15' αἰῶνα, ἂν μὴ κάπως πρωτύτερα, ταίριαξε σ' ἑλληνικὲς δημοτικὲς ῥίμες. Ἀπὸ τὰ 1553 ὡς σήμερα, στὴ Βενετιὰ καὶ σ' ἄλλα μέρη, τυπώθηκαν οἱ ἑλληνικὲς διασκευές τῆς μυθιστορίας τοῦ Ἰμπέριου καὶ τῆς ὠραίας Μαργαρώνας κάπου 17 φορές' μὰ καὶ χειρόγραφα, ἱστορισμένα καὶ «φιγουράδα», τῆς λαοφίλητης μυθιστορίας κυκλοφοροῦσαν στὴ δική μας τὴ γλῶσσα γραμμένα. Καὶ τ' ὄνομα τῆς ὠραίας Μαργαρώνας γίνηκε βαπτιστικὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀπάντησα σὲ παλιὰ χαρτιά καὶ σ' ἄλλες πηγές γυναῖκες τοῦ Μωριά, τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν, τῆς Ρούμελης, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Κρήτης, τῶν νησιῶν τῆς Ἀσπρῆς Θάλασσας, τῆς Κύπρου, τῆς Σμύρνης, τοῦ Πόντου, τῆς Πό-

(2) Βρίσκεται μέσα στὴ λίμνη Thau στὴ Μεσηβρινὴ Γαλλία.

λης, τῆς Καλλίπολης καὶ τῆς Βίζας⁽¹⁾, ποὺ εἶχαν ὄνομα βαφτιστικὸ *Μαργαρώνα* καὶ ἐξέζησαν στὴ χρονικὴ περίοδο 1594-1925. Καὶ σὲ μιὰ δημοτικὴ παράδοση, ποὺ μᾶς ἱστορεῖ πῶς χτίστηκε στὸ Δαφνὶ τῆς Ἀθήνας τὸ πολυξάκουστο μοναστήρι τῆς Μεγαλόχαρης, βρίσκουμε μὲ παραλλαγές — τί θαῦμα! — τὴν ὑπόθεσιν τῆς ρωμαντικῆς μυθιστορίας τοῦ Ἱμπερίου καὶ τῆς ὡραίας Μαργαρώνας. Καὶ τώρα, διαβαστὴ μου, ξαναγυρίζοντας στὸ παλαμικὸ τραγούδι ποὺ τυπώσαμε παραπάνω, καὶ διαβάζοντάς το πάλι προσεχτικά, θὰ συμφωνήσης μαζί μου, πῶς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι κείνος ποὺ ἀνοιξε τὴν πόρτα τοῦ στοὺς δύο ξένους, τὸν Ἱμπερίο ἀπὸ τὴν Προβέντζα καὶ τὴ Μαργαρώνα ἀπὸ τὴν Ἀνάπολη τῆς Καμπανίας, καὶ τοὺς ἔμαθε νὰ λένε τῆς ἀγάπης τὰ βάσανα στὴ δική του τὴ γλώσσα (πρβλ. ὁποῖος θέλει τὸ βιβλίο: «Der Französisch - mittelgriechische Ritterroman «Imberios und Margarona» und die Gründungssage des Daphniklosters bei Athen von... Nikos A. Bees (Βέης) [=Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, zwanglose Beihefte zu den «Byzantinisch - Neugriechischen Jahrbüchern», Nr. 4] Athen - Wilmersdorf 1924, σελ. 7 κ.ἔ., 17 κ.ἔ., 32 κ.ἔ., 40 κ.ἔ.).

Κάποια περίεργη κριτικὴ τῆς παλαμικῆς τέχνης μοῦ θυμίζουν οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ 16ου τραγουδιοῦ τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαίστων»:

Μόνο σκυμμένη ἐπάνω σου
σὲ χαϊδεύ' ἢ ἀκριβή σου,
σάν πουλι πού θά σάλευε
στὴν ἄκρη μιᾶς ἀβύσσου.

Οἱ στίχοι εἶναι γιὰ τὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἀλῆ - Πασᾶ τῶν Γιάννινων. Μερικοὶ νέοι τοῦ κύκλου τοῦ Γιάννη Καμπύση διαλαλοῦσαν κάποτε, ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἀφύσικοι! Γιατὶ τάχατες ἔχει χωρὶς ἄλλο ἀποδείξει ἡ φυσιολογικὴ ἐξέταση τῶν πουλιῶν, πῶς αὐτὰ στὴν ἄκρη ἑνοῦ γκρεμοῦ (μιᾶς ἀβύσσου) δὲν αἰ-

στανονται κανένα φόβο! Ἔτσι μιλοῦν μερικοὶ, ποὺ καταλαβαίνουν τί αἰστανονται τὰ πουλιά, μὰ οἱ ἴδιοι δὲν ἔχουν καμιὰ ποιητικὴ διαίστησιν!!

Τὸ 20^ο τραγούδι τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαίστων» — καθὼς ξέρεις, πολὺξερε διαβαστὴ μου — εἶνα γιὰ τὸν Ἀντρέα Κάλβο:

Ζωγράφε λαμ...
νησιῶν, ἡρώων, θαυμάτων,
καὶ τεχνίτη ἀρχαιοτροπε
τῶν στίχων τῶν γεμάτων!
Ἄπ' τὰ σύγνεφα ἐλεύθερος
σήμερα πέρα ὡς πέρα
χρυσοπλώνει' ὁ Ἥλιος σου
στὸν ἀττικὸν αἰθέρα.
Καὶ κελαῖδει στὰ χεῖλη μου
ἡ ψῆδὴ σου πάντα νέα.
«Φαίνεται' εἰς τὸν ὀρίζοντα
ὡσάν χαρᾶς ἰδέα!»

Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι εἶναι παρμένοι ἀπὸ τὴν καλβικὴ ψῆδὴ «Εἰς Ἀγαρηνοῦς», στροφή 5^η (1). Ὁ ἴδιος ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς μᾶς ἱστορεῖ σκετικὰ μὲ τὸ παραπάνω τραγούδι τοῦ γιὰ τὸν Κάλβο τὰ παρακάτω: «Μὰ φαίνεται πῶς τῷ καιρῷ ἐκείνῳ [ὀλόγραφα: στὰ 1896] ἡ φαντασία μου (καὶ μέσα στὴν ποιητικὴ φαντασία φωλιάζει ὅλο τὸ αἰσθημα μὲ τὰ καρδιοχτύπια τοῦ καὶ ἡ μνήμη ὅλη μὲ τὶς εἰκόνες τῆς) ἡ φαντασία μου ἦταν ζωηρὰ γυρισμένη πρὸς τὸν ἀρχαιοζήλο λυρισμὸ τῶν ψδῶν τοῦ Κάλβου' λίγο πρωτύτερα [1889!]⁽²⁾ εἶχα κάνει μιὰ διάλεξη γιὰ κείνον ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ Συλλόγου «Παρνασσῶ»⁽³⁾, πρῶτος⁽⁴⁾ παρουσιάζοντάς τον

(1) Λύρα, ὠδαὶ Ἀ. Κάλβου Ἰωαννίδου τοῦ Ζακύνθιου. Ἐν Γενέβῃ 1824, σελ. 85. Πρβλ. κ' ὅσα σκετικὰ γράφει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου, τόμ. Β', σελ. 185.

(2) Στὰ 1897 ἔκαμε πάλι ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς διαλέξεις στὸν Παρνασσό, μὰ τότε εἶχε τυπώσει τὴ συλλογὴ τοῦ «Ἰάμβοι καὶ Ἀνάπαιστοι».

(3) Πρβλ. Κωστῆ Παλαμᾶ, στὴν «Ἔστια» τόμ. ΚΗ' (1889) σελ. 341-344, 557, 361, 375-377, 391-395 = Τὰ πρῶτα κριτικά (Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη Φέξη), Ἀθήνα 1913, σελ. 18-48: «Ἰόνιοι ποιηταὶ Α'. Κάλβος ὁ Ζακύνθιος», (πρβλ. καὶ «Νέα Ἐφημερίδα» τῆς Ἀθήνας, τῆς 19 τοῦ Μάρτη 1889).

(4) Χωρὶς νὰ ξέρῃ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ γιὰ τὸν Κάλβο, ἔκανε ὁ Καθηγητὴς Γεώργ. Σωτηριάδης στὴν Ἀθήνα, τὸ 1891(!),

(1) Τῆς πολυαγαπημένης πατρίδας τοῦ ἀτυχοῦ Βιζυηνοῦ.

θαρρετά, μὰ καὶ δειλὰ πόσο! στὴν κοινὴ προσοχῇ τὸ ἐκφραστικὸ μέσα στὸ στίχο τοῦ ζευγάρωμα τοῦ Ἰάμβου, πού ἀνάλαφρα φαίνεται πὼς πετᾷ, καὶ τοῦ ἀναπαίστου πού στερεὰ γυρεῖ νὰ πατήσῃ, μὲ τραβοῦσε»⁽¹⁾. Διάβασε καὶ τὴ μελέτη τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ: «Ὁ Κάλβος καὶ ἄλλη μιὰ φορά»⁽²⁾. Στὸ τέλος τῆς μελέτης τοῦ αὐτοῦ ὁ Ποιητὴς βάζει τὸ τραγούδι του γιὰ τὸν Κάλβο, πού βρίσκεται στοὺς «Ἰάμβους καὶ Ἀναπαιστούς», ἀρθ. 20 (πρὸβλ. παραπάνου, σελ. 50β). «Εἶναι ὡραῖοι πάντα—γράφει ὁ Ποιητὴς⁽³⁾—καὶ πρωτόφαντοι γιὰ τὴν ἀερίνη πνευματικότητά τους, οἱ καλβικοὶ αὐτοὶ στίχοι. Τοὺς παραθέτω στὸ τέλος ἐδῶ τῆς καλβικῆς μου παλιλλογίας, πολὺ περισσότερῶ τώρα πού μὲ ἀναγκάζει νὰ ξαναθυμηθῶ, παλαιά, ὅμως ὄχι παλιωμένη, τὴ δόξα τοῦ Κάλβου, σὲ μιὰ στιγμὴ ἀπόπειρας λιβελλογραφικῆς ἐναντίον του⁽⁴⁾, γιὰτι μού βάζουνε στὸ νοῦ, τὸ κριτικὸ συμπέρασμα, τὴ σκέψη μου: Ὁλόκληρη τὴν ποίηση τοῦ Κάλβου θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν ἐπονομάσῃ, παρατηρητῆς καὶ μελετητῆς, «ὡσὰν χαρᾶς ἰδέου».

Τὸ 23^ο τραγούδι τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαιστών» λέγει:

Πρωτὶ μέσα σὲ κῦμαντα
νερά πρὸς τ' ἀκρογιαλί,
τῶν σπιτιῶν βαθειά, ὀλόλευκη,
ἢ ζωγραφιά προβάλλει.
Σὰν ἀπὸ χέρι ἀπότολμο
ξεχωριστοῦ τεχνίτη

τρία μαθήματα γιὰ τὸ «μεγάλου τοῦ ποιητῆ» τῆς Λύρας. Κοίταξε ὅσα γράφει ὁ ἴδιος Γ. Σωτηριάδης στὶς «Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος», ἔγδ. Β', τόμ. Α', Ἀθήνα 1925, σελ. 135 (πρὸβλ. καὶ σελ. 109, 133, ὅπου γίνεται λόγος καὶ πάλι γιὰ τὴ σχετικὴ διάλεξη τοῦ Κ. Παλαμᾶ· αὐτὴ δὲν ἔγινε στὰ 1888,—ὅπως γράφει ὁ Γ. Σωτηριάδης σελ. 109, 111,—ἀλλὰ στὰ 1889. Πρὸβλ. καὶ Ν. Τωμαδάκη στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικά», τόμ. Ι' (1938) σελ. 38 κ. ἑ.

(1) «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου», τόμ. Β', σελ. 188-189.

(2) Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 159-186 (στὸ τέλος σημειώνεται ἡ χρονολογία: 30 Δεκεμβρίου 1934).

(3) Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου, τόμ. Β', σελ. 186.

(4) Ἐννοεῖ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη. Τὰ τραγούδια μας, Ἀθήνα 1934, σελ. 291-365: Κάλβος.

φανταστικὸ σὰν αὔλο

δεῖχεται κάθε σπιτί.

Ἄλλ' ὁ ἥλιος ὑψώθηκεν,

ἤθε το μεσημέρι.

Κ' ἡ ζωγραφιά; Τὴν ἔσβυσε

Τὸ κῦμα καὶ τ' ἀγέρι...

Ὁ φίλος μου καὶ συντοπίτης μου Γεώργιος Κ. Κατσιμπαλῆς, ὁ κριτικὸς Παλαμιστής, στὴ μελέτη του «Ὁ Παλαμᾶς καὶ τὸ σπιτί»⁽¹⁾, ἐσημείωσε: «Τὸ πρῶτο φανέρωμα τοῦ σπιτιοῦ στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ γίνεται μ' ἓναν τρόπο καθαρὰ πλαστικὸ καὶ ζωγραφικὸ. Στὸς «Ἰάμβους καὶ Ἀναπαιστούς» καὶ στὶς «Ἐκατὸ Φωνές»⁽²⁾, μὲ πινελιὲς λεπτῆς κ' αἰθέριες, μᾶς χαρίζει ὁ ποιητὴς δύο ὁλοζώντανες καὶ ἀλησμόνητες εἰκόνες σπιτιῶν συνδυασμένες μὲ τὴ γύρω φύση. Καὶ στὶς δύο, τὰ σπιτία παρουσιάζονται σιμὰ σ' ἀκρογιαλί (κατὰ σύμπτωση; ἢ μήπως εἶναι ἐντυπώσεις πού συγκράτησε ὁ νοῦς τοῦ Ποιητῆ ἀπὸ τὶς παιδικῆς του θύμησες πλάι στὴ λιμνοθάλασσα τοῦ Μεσολογγιοῦ;) τὸ καταμεσήμερο ἢ μιὰ, καὶ τὸ νύχτωμα ἢ ἄλλη. Καὶ στὶς δύο τοῦ αὐτῆς δοκιμῆς βγήκε ἀριστοτέλης: στὴν πρώτη πλαστικώτερος καὶ ἀναγλυφικώτερος, στὴ δεύτερη βαθύτερος καὶ ὑποβλητικώτερος». Πολὺ σωστά. Μὰ τὸ παραπάνω τραγούδι δὲν ἔγινε ἀπὸ μεσολογγίτικες ἀναμνήσεις, ἀλλ' ἀπὸ κοιτάγματα στὴν ἀκρογιαλιά τοῦ Φάληρου· μᾶς τὸ μολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ποιητῆς⁽³⁾.

Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι ποιητῆς βιβλιολάτρης, βιβλιόπαθος, βιβλιοθρεμμένος καὶ βιβλιοφουσημένος· θάλεγ' ἀκόμα καὶ βιβλιοφάγος⁽⁴⁾. Βυζαίνει—ὅπως λέγει ὁ Μπαίρον—τὰ βιβλία σὰ λουλούδια⁽⁵⁾ καὶ δέχε-

(1) Σελ. 12.

(2) Ἀριθ. 74—Ἀσάλευτη Ζωή, ἔγδ. Β', σελ. 109-110. Πρὸβλ. καὶ *Louis Roussel* στὸ περιοδικὸ του «Libre» τῆς 15 τοῦ Δεκ. 1922.

(3) Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου, τόμ. Β', σελ. 192. Πρὸβλ. καὶ Κ. Τσάτσο, ὅπου παραπάνω, σελ. 128.

(4) Διάβασε, φίλε μου, τὴν Ποιητικὴ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, τόμ. Α', κεφ. Η', σελ. 78-85: «Τὸ βιβλίον», καὶ κεφ. Θ', σελ. 85-95: «Τοῦ βιβλίου ἢ συνέχεια» Ἀπὸ τούτα τὰ δύο κεφάλαια εἶναι καρμένα καὶ τὰ παραπάνω κείμενα, πού μνημονεύονται στὶς παρακάτω ὑποσημειώσεις.

(5) Τόμ. Α', σελ. 78, 91, 95.

ται, πώς «γίνονται κ' ἐκεῖνα αἷμα μας. Ζοῦμε καὶ μ' ἐκεῖνα τὴ δική μας τὴ ζωὴ μέσα στὸν κύκλο πὸν βρεθῆκαμε, τὴ ζωὴ πὸν δὲν ἀξίζει τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγώτερο ἀπὸ τὶς ἄλλες ζωὲς πὸν παραδέχονται ἢ ἀνθίζουν μέσα σὲ ἄλλους κύκλους τὴν ἀξία καὶ τὴν ὑπεροχὴ θὰ τὴ δώσῃ σ' ἐκεῖνες ὁ ἄνθρωπος πὸν θὰ τὴ ζήσῃ. Τὰ βιβλία μας γίνοντ' ἐρωμένες. Δοκίμασα τὴν πρώτη ἐρωτική συγκίνηση ἀπὸ τὸ βιβλίο... Ἐξήσα καὶ ζῶ μὲ βιβλία. (Μὰ εἶμαι ἀληθινὸς μελετητὴς τοῦ βιβλίου, πὸν θὰ μπορούσα σωσιὰ νὰ εἰπωθῶ διαβασμένος; Ἐχω λόγους ν' ἀμφιβάλλω.) Ὅσοι θὰ ἔτυχε ν' ἀγαπήσαν ἢ ὅσοι θὰ τύχη ν' ἀγαπήσουν κάποια μου τραγούδια, ἄς χρωστᾶνε, γιὰ τὴ χαρὰ πὸν τοὺς ἔδωκα, λίγη χάρη καὶ τοῦ βιβλίου. Ἐνα βιβλίο στὸ χέρι τῆς κρατοῦσε ἡ Μοῦσα, ὅταν ἤρθε καὶ μὲ φίλησε. Πόσα ἀπὸ τὰ ὄνειρα πὸν ὠνειρεύτηκα κ' ὕστερα μοῦ γίνηκαν καλοδεμένοι στίχοι ἢ καλοστόχαστα λόγια, τὰ ὠνειρεύτηκα τὴν ὥρα πὸν ἔσκυβα μὲ τὸ μολύβι ἀπάνου ἀπὸ τὰ φύλλα ἑνὸς βιβλίου. Μὲ τὴ σφραγίδα του σφραγισμένος ἀπὸ τὰ μικρά μου χρόνια! Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ βιβλίου βγαίνει κ' ὁ ἄγονος καλαμαράς, ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ βιβλίου συχνὰ δείχνεται κ' ὁ μεγαλοφάνταστος τεχνίτης⁽¹⁾... Μὰ φοβοῦμαι πὸς θὰ ξεπέσω στὰ εὐκόλα ἐγκώμια. Ὁ λόγος μου δὲν εἶναι γιὰ τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου, ὅσο γιὰ τὴ φύση τοῦ βιβλίου καὶ γιὰ τὸ μέρος πὸν παίζει στὴ μόρφωση τῶν καλλιτεχνικῶν προσώπων... Τὸ ἐγὼ ἑνὸς ἀνθρώπου, ὅσο κ' ἂν προσδιορίζεται, ὅσο κ' ἂν περιορίζεται ἀπὸ τοὺς γύρω του κύκλους, ἀπὸ τὶς μέσα του κληρονομίες, εἶναι κάτι αὐτόνομο, κάτι δυσκολοεξηγήτο, πὸν μπορεῖ ξαφνικὰ νὰ φυτρῶση παντοῦ, κ' ἀπὸ παντοῦ νὰ ὠφεληθῇ, ξεχωριστὸς μικρόκοσμος στὸ μικρόκοσμο μέσα. Δύο κόσμοι: ὁ φυσικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς. Οἱ τόποι καὶ οἱ ιδέες. Ἱστορία καὶ φύση. Τὸ βιβλίο καὶ ἡ πραγματικὴ ζωὴ. Ἀντίπαλα καὶ ἰσόπαλα... Ἡ ἀγάπη τοῦ ποιητῆ πρὸς τὰ βιβλία εἶναι ἔν' ἀπὸ τὰ φανερώματα τῆς ἀγάπης του πρὸς τὸν ἄνθρωπο, κόσμος μέσα στὸν κόσμο, μέσα στὴν πλάση πλάσμα μὲ ὀρίζοντες, ὁμορφιὲς καὶ ποίηση ὅμοια πλατεία. Γιὰ

(¹) Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 80 κ. ἔ.

κάποιους τεχνίτες τοῦ λόγου φράση σὰν τούτη *χαίρομαι τὸ βιβλίο, δὲ χαίρομαι τὴ ζωὴ*, δὲ σημαίνει τίποτε. Ἐκεῖνοι χαίρονται τὴ ζωὴ καὶ στὰ βιβλία. Καὶ — ὁ Θεὸς νὰ μὲ φυλάξῃ! — χαίρονται τὴ ζωὴ στὰ βιβλία χωρὶς καί... Ποιητὰ καὶ στοχαστὲς πὸν κάποι' ἐπαναστατοῦν κατὰ τοῦ βιβλίου, καὶ τὰ βρίζουν τὰ βιβλία καὶ τοὺς ἀντιθέτουν τὴ ζωὴ καὶ καμώνονται πὸς τὰ καταφρονοῦν, δείχνουν ἴσα ἴσα τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐπιρροὴ πὸν πήρανε στὴ ζωὴ τους τὰ βιβλία. Κανεὶς δὲν ἐπαναστατεῖ παρὰ γιὰ νὰ ρίξῃ κάποιον ἀπὸ ἕνα θρόνο... Μνημονεύονται λογοτέχνες πὸν προτοῦ στρωθοῦνε στὴ δουλειὰ πάντα στρώνανε μπροστά τους ἀπὸ μιὰ σελίδα...⁽²⁾ Μὰ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς μὲ τὰ πολλά του ἐγὼ δὲν εἶναι μόνο ποιητῆς βιβλιακός, εἶναι σύγκαιρα κ' ὁ τραγουδιστῆς τῶν λουλουδιῶν κ' αὐτὰ τρέφουν τὸ λυρισμὸ καὶ γενικὰ εἶναι ἡ φυσιολατρεία ξεχωριστὸ γνῶρισμα τῆς τέχνης του⁽³⁾. Καὶ προσθέτει ὁ Ποιητῆς, πὸς «στὸ βιβλίο μέσα θησαυρίζεται ὅ,τι πολυτιμότερο ὑπάρχει τῆς Ἀνθρώπινης Ψυχῆς, τοῦ δευτέρου ἰσόβαρου κόσμου τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, ὕστερ' ἀπὸ τὴ φύση»⁽⁴⁾. Πόσο θαυμαστά ξέρει ὁ Ποιητῆς νὰ συνταιριάξῃ ἀδερφικὰ δυὸ μεγάλες ἀγάπες του, τὸ βιβλίο καὶ τὸ λουλούδι:

Στοῦ σοφοῦ τὸ παράθυρο
πὸν σκύβει νύχτα μέρα
στῆς μελέτης τ' ἀπόκρυφα,
ἢ Φύσις ἢ μητέρα
ἔστρωσε μοσχομύριστη
δροσερεμένη σιγάτα
ἀπὸ κρίν' ἀπριλιάτικα
καὶ ρόδα βελουδάτα.
Τ' ἀταίριαστα καὶ τ' ἄμοιαστα
ἀδέρφια εἶναι τὰ δύο
τὸ λουλούδι τ' ὀλόχαρο,
τὸ θλιβερό βιβλίο!⁽⁵⁾

(¹) Τόμ. Α', σελ. 83 κ. ἔ., 85, 86.

(²) Τόμ. Α', σελ. 87 κ. ἔ., πρβλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ Στέλιου Ε. Χιλιαδάκη, Ἡ φυσιολατρεία στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ. Ὁμιλία πὸν διαβάστηκε ἐκ μέρους τοῦ «Ὀδοιπορικῶν Συνδέσμου» τὸν Ἀπρίλη 1926. (Σειρὰ ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεων «Ὀδοιπορικῶν Συνδέσμου» [ἀρθ.] 9). Ἀθήνα 1926.

(³) Τόμ. Α', σελ. 95.

(⁴) Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, ἀριθ. 24, Α' ἔγδ., σελ. 28. Πρβλ. Κ. Παλαμᾶ, Ἡ ποιητικὴ μου, τόμ. Α', σελ. 89, ὑπόσημ. 1.

Θά 'πρεπε νὰ μπῆ κ' ἡ γυναίκα στοὺς στίχους αὐτοὺς καὶ νὰ συντραγουδιστῆ καθὼς ἀξίζει, — θάλεγε ὁ μακαρίτης Δημητράκης Γρ. Καμπούρογλου, — καὶ τότε θὰ μᾶς εἶχε χαρίσει ὁ Ποιητὴς τὸ ἐγκώμιο τῶν τριῶν ὠραιότερων πραγμάτων ποὺ βρῖσκει κανεὶς στὸν κόσμον τοῦτον.

Πρὸβλ. στὸ παραπάνω τραγούδι δυὸ ἄλλα παλαμικά τραγούδια. «Ὁ πιὸ τρανὸς καημὸς μου» καὶ «Τὰ βιβλία»⁽¹⁾. «Ὁ πιὸ τρανὸς καημὸς μου», τραγούδι γραμμένο στὶς 12 τ' Ἀπριλίη 1906, λέει:

Τὴν ὥρα τὴν ὑπέρτατη ποὺ θὰ τὸ σβῆ τὸ φῶς
[μου

ἀγάλια ἀγάλια ὁ θάνατος, ἕνας θὰ νὰ εἶν' ἐμένα
ὁ πιὸ τρανὸς καημὸς μου:

Δὲ θὰ εἶναι οἱ κούφιοι λογισμοί, τὰ χρόνια τὰ
[χαμένα,

τῆς φτώχειας ἢ ἔγνοια, τοῦ ἔρωτα ἢ ἀκοίμητη
[λαχτάρα,

μιὰ φλόγα μέσα στὸ αἷμα μου, προγονικὴ κα'
[τάρα,

μῆτε ἡ ζωὴ μου ἢ ἀδειανή, συρτὴ ἀπὸ τὸ μα-
[γνήτη

πάντα τῆς Μούσας, μὴτ' ἐσύ, χιλιάκριβό μου
[σπίτι.

Ὁ πιὸ τρανὸς καημὸς μου

θὰ εἶναι πὼς δὲ δυνήθηκα μ' ἐσὲ νὰ ζήσω, ὦ
[πλάση

πράσινη, ἀπάνου στὰ βουνά, στὰ πέλαγα, στὰ
[δάση,

θὰ εἶναι πὼς δὲ σὲ χάρηκα, σκυφτὸς μέσ' τὰ
[βιβλία,

ὦ Φύση, ὀλάκαιρη ζωὴ κι' ὀλάκαιρη σοφία!

Καὶ στὸν «Πιὸ τρανὸ καημὸ» τοῦ Ποιητῆ, ἀπαντοῦν «Τὰ βιβλία», τραγούδι γραμμένο ἔπειτα ἀπὸ κάμποσους μῆνες, στὶς 2 τοῦ Μάρτη 1907:

Σάμπως ἐμεῖς ἀπ' τὴν καρδιά δὲν εἴμαστε τῆς
[Φύσης;

Καὶ σὰν πνοὲς δὲν εἴμαστε κι' ἀπὸ παντοῦ δὲν
[πνέμε;

Καὶ δὲ χαλᾶμε σὰ σεισμοὶ καὶ σὰ φωτιές δὲν
[καίμε;

Σὰν τὰ πελώρια βύσσινα δὲν εἴμαστε τῆς δύσης

καὶ σὰν τὰ ῥόδα τῆς αὐγῆς; Πάντα καθὼς μαυ-
[ρίζουν

στ' ἄσπρα χωράφια τοῦ χαρτιοῦ τ' ἄνθια μας
[δὲν ἀξίζουν

τὰ περιβόλια, τὰ βουνά, τὶς ἄκρες, τὰ ρουμάνια,
χλωρὰ καὶ σὰν ἀκκουμπιστὰ στὰ γαλανὰ τὰ

[οὐράνια;
Δὲν εἴμαστε σὰν τὴ ζωὴ τῆς θάλασσας ποὺ εἶν'

[ὄλη
ταξίδι, σάλεμα, δροσιά, φουρτούνα, ἀραξοβόλι;

Τοὺς φλοίσβους δὲν τοὺς ἔχομε, τοὺς βόγγους
[καὶ τοὺς βρόντους;

καὶ σὰν τοὺς πολυόματους δὲν εἴμαστε δρα-
[κόντους;

Κι' ἀκόμα σὰν τὰ σύγνεφα δὲν εἴμασ' ἀερο-
[πλάνα,

μὲ τὸ θυμὸ τῆς ἀστραπῆς, μὲ τῆς βροχῆς τὸ
[μᾶνα;

Δὲν εἴμαστε σὰν τὰ ψηλά παλάτια μὲ τὰ μύρια
πάντ' ἀνοιχτά, σὲ μάκρητα καὶ τόπους, παρα-
[θύρια;

Βοήθεια ἐμεῖς δὲν εἴμαστε γιὰ νὰ τὸ κατεβάσης
τᾶλλο, τὸ μέγα τῆς ζωῆς βιβλίον, τ' ὀλόγουρά σου;

Τάχα κ' ἐμεῖς δὲν εἴμαστε σὰν τὰ στοιχεῖά τῆς
[πλάσης,

σὰν τὶς νεράιδες τῆς στεριᾶς, τοῦ πέλαγου, τοῦ
[δάσου;

Στὸν κόσμον μεῖς δὲ φέρνουμε τὶς δέσποινες Ἰδέες
πίσω ἀπ' τὰ μύρια ἀλλάσματα, πάντα ἴδιες, πάντα

[νέες;

Ὁ Πρωτεϊκὸς Ποιητὴς δίνει γιὰ μιὰ στιγμή τὰ πρωτεῖα στὸ αἶσθημα, ὄχι στὴ σκέψη:

Ξένε σοφέ, πὼς ἤθελα
τὸ φθαρτό μου τραγούδι
νὰ σμίξω μὲ τοῦ λόγου σου
τ' ἀθάνατο λουλούδι.

— Μάθε πὼς τὰ συστήματα
τῶν φιλοσόφων, κάθε
νοῦ τρανοῦ φεγγοβόλημα,
κόθ' ἐπιστήμη, μάθε
πὼς δὲν ἀξίζουν τίποτε
τὰ πάντα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη,
ὅσο ἀξίζει ἕνα φίλημα,
ὅσο ἀξίζει ἕνα δάκρυ! >⁽¹⁾

Συγγενικὸ κάπως μὲ τοῦτο τὸ τραγούδι

⁽¹⁾ Κ. Παλαμῆς, ὅπου παραπάνω, σελ. 88 - 91. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, ἐγδ. Β', σελ. 172-174.

⁽²⁾ Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, ἀρθ. 29, Α' ἐγδ., σελ. 33. Πρὸβλ. Κ. Τσάτσο, ὅπου παραπάνω, σελ. 371 κ. ἔ.

είναι ἀφ' τούτῳ «Νέους Ἀναπαίστους καὶ Ἰάμβους» τὸ 13⁽¹⁾.

ὦ φίλε, ὄλο ποτίζεσαι
 κι' ὄλο διψᾷς σοφία,
 Σε καρτερᾷ ἢ γωνίτσα μᾶς
 μὲ τὰ βαθιὰ βιβλία.
 Μὰ ἡ σοφία κακομαγίσα
 καὶ τὸ πιετὸ φαρμάκι
 γέροντες θαμπὸς, τὴ σκέψη σου
 πῶς τὴν τρωεὶ τὸ σαράκι!
 Πᾶμε ἢ θάλασσα γιάτρισσα
 καὶ πῶ σοφὸς ὁ ἀέρας,
 κ' ἢ γλαυκὴ πλάση γύρω μας
 φροντίδα μιᾶς μητέρας.

Τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρικῆς ψυχῆς μέσα στὸ χριστιανικὸ νεοελληνικὸ κόσμῳ καὶ τὴν ἀθάνατη λατρεία τοῦ παντοτινοῦ Ὁραίου τραγούδησε ὁ Ποιητὴς πάνω σ' Ἀπολλώνια καὶ Πανικὰ μοτίβα. Ὁ Ἀρκαδικὸς θεὸς Πᾶν, ποὺ ἡ λατρεία του ἀφ' τὸ στρατηγὸ Μιλτιάδη, ἔπειτα ἀπὸ τὴ νίκη τοῦ Μαραθῶνα, καθιερώθηκε καὶ στὴν Ἀττική, γιὰ νὰ ταυτιστῆ βραδύτερα στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους μὲ τὸ Πᾶν. Ὁ Πᾶν δὲν εἶναι πλέον — καθὼς θέλει ὁ Ποιητὴς — θεὸς τῶν ποιμένων καὶ τῶν ποιμνίων, ἀλλὰ φωτογέννητη καὶ φωτεινὴ θεία ὑπαρξὴ⁽²⁾.

Ἡ γῆ μας γῆ τῶν ἀφταρτων
 ἀερικῶν καὶ εἰδώλων,
 πασίχαρος καὶ ὑπέρτατος
 θεὸς μας εἶν' ὁ Ἀπόλλων,
 Στὰ ἐντάφια λευκὰ σάβανα
 γυρτὸς ὁ Ἐσταυρωμένος
 εἶν' ὀλόμορφος Ἀδωνίς
 ροδοπεριχυμένος!

Ἡ ἀρχαία ψυχὴ ζῆ μέσα μας
 ἀθέλητα κρυμμένη⁽³⁾

Ὁ Μέγας Πᾶν δὲν πέθανεν
 ὄχι ὁ Πᾶν δὲν πεθαίνει⁽⁴⁾.

Ὅτι λείψανα τῆς συμβολικῆς λατρείας τοῦ Ἀδωνη καὶ σήμερον σώζονται στὴν Ἠπειρο, τῷξερε καλά ὁ Ποιητὴς ἀπὸ μιλήματα μὲ τὸν Ν.Γ. Πολίτη καὶ τὴ μελέτη τοῦ Δημ. Σάρ-

⁽¹⁾ Βωμοί, ἐγδ. Β', σελ. 159-160.

⁽²⁾ Πρβλ. Δ. Σ. Βεζανή, Ὁ Παλαμᾶς φιλόσοφος, σελ. 57 κ.ε.

⁽³⁾ Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, ἀρθ. 37 στὴν Α' στὴν ἐγδ., σελ. 37.

ρου στὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Δ' (1897) σελ. 348 - 351⁽¹⁾. Ὁ Ἀδωνη ἦταν προσωποῖα τῆς βλάστησης, ποὺ χάνεται καὶ πάλι ξαναγιεννιέται στ' Ἀδώνια, στὶς γιορτὲς δῶ στὴν Ἀθήνα, ποὺ γίνονταν στὰ τέλη τοῦ Μάρτη κ' εἶχαν κάπως ἰδιωτικὸ χαραχτήρα, ἡ πρώτη μέρα λεγόταν ἀφανισμὸς κ' ἦταν μέρα θλιβερῆ· οἱ γυναῖκες μοιρολογοῦσαν τὸν πεθαμένο θεὸ κ' ἔκαναν ὄλα τὰ συνηθισμένα στὰ ξόδια ἀνάμεσα στ' ἀλλὰ βάζανε ἀγαματάκια τοῦ θεοῦ ἀπὸ κερὶ ἢ ἀπὸ πηλὸ πάνω σὲ νεκρικὰ κρεβάτια, καὶ τὰ στόλιζαν μὲ λουλούδια κ' ἔπειτα ἀρχίζαν «ἐπιτάφιοι θρήνοι» καὶ στηθοκοπήματα τῶν γυναικῶν γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ὁραίου θεοῦ. Λένε μερικοὶ ἐρευνητὲς, πὼς οἱ θλιβεροὶ ἡμέρες τῶν γιορτῶν τοῦ Ἀδωνη κρατοῦσαν ὀλόκληρη βδομάδα καὶ μᾶς θυμίζουσι οἱ ἴδιοι ἐρευνητὲς τὴ Μεγάλῃ Βδομάδῃ τὴ δική μας, τῶν Χριστιανῶν! Μὰ σὰν περνοῦσε τὸ ταχτὸ πένθος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀδωνη, ἀρχίζαν χαρὲς καὶ πανηγύρια γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Πανῶριου θεοῦ⁽²⁾ (κάτι σὰν τὴ δική μας Λαμπρῆ).

Ἀπ' ὅλη τὴν Ποίηση τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαίστων» τὰ δύο δωδεκάστιχα⁽³⁾ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα μὲ τὸν ἠρωϊκὸ τόνο τους, μὲ τὴν ἀριετώτερη ἔκφρασή τους, ἀναιψαν, ἀ-

⁽¹⁾ Πρβλ. τὴν παρακάτω ὑπόσημ. 2.

⁽²⁾ Πρβλ. G. Greve, De Adonide (Λεῖψια 1877), Baudissin, Adonis und Esmun (Λεῖψια 1911), πρβλ. καὶ ἀρθρο τοῦ [F.] Dümmler, στὴν Pauly-Wissowa Real-Enzyklopädie, τόμ. Α', σελ. 348-395.—Γιὰ τὰ λείψανα τῆς λατρείας τοῦ Ἀδωνη στὴν Ἠπειρο καὶ στὴν Κύπρο, δὲς καὶ Δ. Μ. Σάρρο, Περὶ τοῦ Ἀδωνίδος καὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ, στὴν ἐφημ. «Νέον Ἔθνος» (τῆς Λάρνακας τῆς Κύπρου) φύλλο τῆς 1/14 τοῦ Γενάρη 1902, καὶ Στ. Κυριακίδη, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, τόμ. Α', Ἀθήνα 1922, σελ. 37. Τώρα τελευταία γιὰ τὰ «ὑπολείμματα τῆς λατρείας τοῦ Ἀδωνίδος ἐν Μυκόνῳ», ἔκαμε μιὰ καλὴ ἀνακοίνωση ὁ Στέφ. Μακρομύγαλος, (δὲς τὰ «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 15' (1941) σελ. 229-232). Στοχάζονται πολλοὶ, ὅτι κατὰ τὶς ἀναστάσιμες γιορτὲς τῶν Ἀδωνίων συνήθιζαν νὰ τσακίζουσι πῆλινα ἀγγεῖα, ὅπως γίνεται καὶ σὲ μᾶς καὶ σ' ἄλλους λαοὺς στὶς κηδεῖες (καὶ τὸ Μεγασάββατο ἔπειτα ἀπὸ τὴν πρώτη Ἀνάσταση). Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτη, Λαογραφικὰ Σύμμικτα, τόμ. Β', Ἀθήνα 1921, σελ. 283.

⁽³⁾ Ἀριθ. 17 καὶ 18 (στὴν Α' ἐγδ., σελ. 21 κ.ε. 22). Πρβλ. Κ. Τσάτσο, Παλαμᾶς, σελ. 254 κ.ε.

νάβουν και θ' ανάβουν λαχτάρες και καη-
μους στῶν Ἑλλήνων τὰ στήθη:

Καβάλλα παει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενὴ στὸν Ἄδη,
κι' ἄλλους μαζί... Κλαίει, δέχνεται
τ' ἀνθρώπινο κοπάδι.
Καὶ τοὺς κραταὶ τοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια
τῆς λεβεντιάς τὸν ἄνεμο,
τῆς ὁμορφιάς τὴν πούλια.
Καὶ σὰ νὰ μὴ τὸν πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι,
ὁ Ἀκρίτας μόνο ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη!

Ὁ Ἀκρίτας εἶμαι, Χάροντα,
δὲν περνῶ μὲ τὰ χρόνια.
Μ' ἄγγιξες καὶ δὲ μ' ἔννοιωσες
στὰ μαρμαρένια ἀλώνια;
Εἴμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων.
Στὴν Ἐφτάλοφην ἔφερα
τὸ σπαθὶ τῶν Ἑλλήνων.
Δὲ χάνομαι στὰ Τάρταρα,
μονάχα ξαποσταίνω.
Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
καὶ λαοὺς ἀνασταίνω!

Πότε γράφτηκαν αὐτὰ τὰ δυὸ ἐθνικὰ
δωδεκάστιχα; Πολλοί, κι' ὁ μακαρίτης
Ἰ. Συκουτρῆς⁽¹⁾, νόμισαν στὰ 1897, ἔπειτα
ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς συμφορὲς τοῦ δίσεχτου κεί-
νου χρόνου. Ὅχι τὸ τραγούδι τοῦ *Διγενῆ*
καὶ τοῦ *Χάρου*⁽²⁾ γράφηκε στὰ τέλη 1896,
λοιπὸν προτοῦ νὰ μᾶς χτυπήσῃ ἡ συμφορὰ
καὶ μᾶς μαράνουν οἱ ντροπὲς τοῦ κατοπινοῦ
χρόνου (κοίταξε παραπάνω, σελ. 46α, γιὰ
τὴν ἐποχὴ ποὺ κυκλοφόρησαν οἱ «Ἰαμβοὶ
καὶ Ἀνάπαιστοι»). Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς
παρακολούθησε μὲ πατρικὴ — θάλαγα —
στοργὴ τὶς μελέτες γιὰ τὸ ἔπος τοῦ *Διγενῆ*

⁽¹⁾ Στὸ λόγο του «Φιλολογία καὶ ζωὴ» (=Ἰ. Συκουτρῆ, Δοκίμια. Ἀθήνα 1939, σελ. 48).

⁽²⁾ Γιὰ τὸ διπλὸ τύπο: *Χάροντας* καὶ *Χάρος* (καὶ τὰ δυὸ τ' ἀπαντᾶς στὸ παραπάνω τραγούδι τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ) πρῶτος ἔγραψε σωστὸ ση-
μείωμα ὄχι κανένας μικρός, ἀλλ' ὁ Goethe στὸ
βιβλίο του «Über Kunst und Altertum», τόμ.
E' (1923) σελ. 13-14 (πρβλ. K. Dieterich στὸ
«Hellas-Jahrbuch 1929» σελ. 78).

Ἀκρίτα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα ποὺ ὁ Πόν-
τιος καθηγητὴς Σάββας Ἰωαννίδης ἔκανε
γνωστὸ⁽¹⁾ ὅτι ἓνα χειρόγραφο τοῦ ἔπους
αὐτοῦ βρέθηκε στὸ μοναστήρι τῆς Πανα-
γιάς τῆς Σουμελάς.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ἀ-
κριτικοῦ κύκλου στὴν ποιητικὴ ψυχὴ τοῦ
Κωστῆ Παλαμᾶ, ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρό-
νια, ξεχωριστὴ ἐντύπωση εἶχαν κάνει ἐκεῖ-
να τὰ τραγούδια, ποὺ ἱστοροῦν τὸ πάλεμα
τοῦ *Διγενῆ* στὰ μαρμαρένια ἀλώνια⁽²⁾ (σ'
ἄλλες παραλλαγές: *στὸ σιδερένιο ἢ πέτρινο*
ἢ χάλκεον = *χάλκινον ἀλώνι*)⁽³⁾. Ὁ Κω-
στῆς Παλαμᾶς ἐξιδανίκευσε τὸν ἥρωα *Δι-*
γενῆ καὶ τὸν ἀνύψωσε σὲ σύμβολο τῆς ἀ-
κατάλυτης, ἀτόφνης κι' ἀδιαίρετης Ἑλληνι-
κῆς ψυχῆς. Κ' ἓνα ὁλόκληρο ἔπος γιὰ τὸ
Διγενὴ Ἀκρίτα σκόπευε νὰ γράψῃ ὁ Κω-
στῆς Παλαμᾶς, μὰ δὲν πρόφτασε ἀπὸ τὶς
ἴδιες αἰτίες, ποὺ ὁ ἴδιος μὲ θλίψη μᾶς ξο-
μολογεῖται⁽⁴⁾. Ἴσως καὶ νὰ βρίσκωνται
σχέδια τοῦ παλαμικοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους⁽⁵⁾.
Ὅτι ἓνα τέτοιο μακρόσυρτο ἔπος ἐτοίμαζε
ὁ Ποιητῆς, τὸ ξέρω καλὰ ἀπὸ μιλήματά του
μὰ καὶ τυπωμένη μαρτυρία ἔχουμε: Στὴν
πρῶτη, σὲ ξεχωριστὸ βιβλίο, ἔγδοση τῶν

⁽¹⁾ Ἀπάνω - κάτω ἀπὸ τὰ 1875. Πρβλ. «Ἐπος
μεσαιωνικὸν ἐκ τοῦ χειρογράφου Τραπεζοῦντος
ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας ὁ Καπαδόκης ὑπο-
μνηματισθὲν ἐκδίδεται ὑπὸ Σάββα Ἰωαννίδου
...», Κ/πολις 1887, σελ. ζ' (στὴ σελ. η' στίχ. 16
ἀντὶ 1885 γρ. 1875).

⁽²⁾ Πρβλ. παραπάνω σελ. 55α τὴν α' στροφὴ
τοῦ δεύτερου δωδεκάστιχου.

⁽³⁾ Πρβλ. τὰ δημοτικὰ τραγούδια γιὰ τὸ θά-
νατο τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα*, ποὺ τύπωσεν ὁ μακα-
ρίτης Ν. Γ. Πολίτης στὴ «Λαογραφία» τόμ. Α'
(1909-1910) σελ. 169-175. Πρβλ. καὶ D. C.
Hesseling, Euripides Alcestis en de volksproe-
zie (Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ πραγματικὰ τῆς Βασιλ.
Ὀλλανδικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, σειρά
Δ', τόμ. IB') Amsterdam 1912, σελ. 29 κ. ἑ.,
31 κ. ἑ. II. I. Καλονάρο, Βασίλειος Διγενῆς Ἀ-
κρίτας, τόμ. Α', Ἀθήνα [1941] σελ. 248. Στὴ
«Λαογραφία» τόμ. Γ' (1917 [-1918]) σελ. 582-588
ἔχει τυπωθῆ ἀφ' τοῦ Χρ. Γ. Πατελλῆ Κυ-
πριώτικο τραγούδι, ὅπου ὁ Διγενῆς κι' ὁ Χάρ-
ος παλαίβουν «κάτω εἰς τὴν παλαιστρα» (στίχ.
104).

⁽⁴⁾ Ἡ Ποιητικὴ μου, σελ. 157 κ. ἑ., 159 κ. ἑ.

⁽⁵⁾ Νὰ κοιταχθοῦν καὶ γι' αὐτὰ τὰ χαρτιά τοῦ
Ποιητῆ. Χωρὶς ἄλλο στὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύ-
φτου» καὶ στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ» θὰ μετα-
χειρίστηκε ὁ Ποιητῆς Ἀκριτικὰ ὕμνα, ποὺ μιά
φορὰ ἐτοίμαζε γιὰ ξεχωριστὸ ἔπος.

«Χαιρετισμῶν τῆς Ἡλιογέννητης»⁽¹⁾, πού εἶναι ἀνάτυπο ἀπὸ «Τὸ Περιοδικόν μας» τοῦ Γεράσιμου Βώκου (Πειραιᾶς 1900), σελ. 18, διαβάζουμε τὴν ἀγγελία: «Ἐτοιμάζονται [ἀπὸ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ] γιὰ τύπωμα: Τὰ ὄνειρα καὶ τὰ ἔργα. Ὁ Γυρισμός. Οἱ λόγοι τοῦ Γύφτου. Οἱ Παραδείσοι. Τὸ τραγούδι τοῦ Ἡλίου. Τριλογία. Διγενῆς Ἀκρίτας»⁽²⁾. Τὰ δύο δωδεκάστιχα, πού γι' αὐτὰ γίνεται λόγος ἐδῶ, γράφτηκαν καθὼς εἶπαμε⁽³⁾ τέλος τοῦ 1896. Ὁ ἴδιος δὲ Ποιητὴς ἰστοροῦσε πὼς εἶχε παρακολουθήσει δύο διαλέξεις γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Ποίηση, γινόμενες ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Γεώργ. Σωτηριάδη, τὸ Μακεδόνα⁽⁴⁾, στὴ σάλα τοῦ Φιλολογικοῦ Σύλλογου «Παρνασσός». Ἀμέσως ἔπειτα ἀπὸ τὴ δευτέρη διάλεξη τοῦ Σωτηριάδη, πού ἀφιερώθηκε μερικῶς στὸν Ἀκριτικὸ κύκλο, ἦταν ἔτοιμο τὸ παλαμικὸ τραγούδι τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου, ἀληθινὸ στεγνοπούλι αὐτὸ τῆς Συλλογῆς «Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι». Κι' ὅταν βαρεῖα σὰ βραχνᾶς μᾶς ἐπλάκωσε ἡ ἔθνικὴ συμφορὰ τοῦ 1897, μάθε, διαβαστή μου, πὼς ἄλλαξε σκέψη τῆς Φυλῆς. Πρωτύτερα ἀπὸ τὸ 1897 ὑπερτιμώντας τὸ εἶναι μας φανταζόμαστε, πὼς εἴμαστε ὁ πιὸ καλύτερος, ὁ πρωτολάτης λαὸς τοῦ κόσμου· ἔπειτα ἀπὸ τὰ σκληρὰ παθήματα τοῦ 1897 πέσαμε ὅλως-διόλου στὴν ἀντίθετη ἄκρη· πιστέψαμε, οἱ ἄμοιροι, γιὰ μιὰ στιγμή, πὼς εἴμαστε ὁ πιὸ τιποτένιος λαὸς τοῦ κόσμου, ἀνάξιος νὰ ζήσει δική του ζωὴ. Ξεχνοῦσαν οἱ γεροντότεροι τὴν Ἀκριτικὴ ψυχὴ τῆς Φυλῆς μας· μὰ τὰ νέα βλαστάρια τῆς, ἡ νεολαία τοῦ καιροῦ ἐκείνου, στὸ τραγούδι τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου, στὸ ἔθνικὸ σάλπισμα τοῦ Ποιητῆ καὶ Προφήτη, ξανάβρισκε τὰ γραφτὰ τῆς Φυλῆς ἀπὸ τῆς Μοίρας τὸ χέρι. Ἔτσι σιγὰ-σιγὰ ἀνάμεσα στὸν Ἑλληνικὸ λαὸ καταχτοῦσε ψυχῆς τὸ περίφημο παλαμικὸ Ἀκριτικὸ τραγούδι καὶ μᾶς ἐγέμιζε

τότε, ἔπειτα ἀπὸ τὶς ντροπὲς τοῦ 1897, παρηγοριᾶς καὶ χουσῆς ἐλπίδες. Καὶ μαζί μὲ τὴ διάδοση τοῦ παλαμικοῦ Ἀκριτικοῦ τραγουδιοῦ, ξαναζωντάνευαν περισσότερο κ' οἱ θρούλοι οἱ Ἀκριτικοί⁽⁵⁾.

Τὸ τραγούδι τῆς Μαξιμῶς κι' ὁ τάφος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἐδῶ, στοχάζομαι, εἰν' ὁ κατάλληλος τόπος νὰ εἰπωθῆ, πὼς στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ ἀριθμητὰ εἶναι τὰ μέρη, πού γίνεται λόγος γιὰ τὸ Διγενῆ, τοὺς ἀκρίτες τοὺς ἀπελάτες καὶ τοὺς σχετικὸς μ' αὐτοὺς θρούλους κ' ἱστορίες. Μὲς' τὶς «Ἐκατὸ Φωνές»⁽⁶⁾ ξεχωρίζει μὲ τὴ λιτὴ του χάρη καὶ τὴ ρουμेलιώτικη ἀφέλεια τὸ τραγούδι τῆς Μαξιμῶς:

Γραμματικὲ μὲ τὸ χαρτί καὶ μὲ τὸ καλά-
[μάρι,
ἐδῶ ἀπελάτες χάνονται καὶ σφάζονται κουρ-
[σάροι
γιὰ τὸ φιλι τῆς Μαξιμῶς καὶ γιὰ τ' ἀνά-
[βλεμμά της.
— Ἦρθα κ' ἐγὼ νὰ σκοτωθῶ καὶ νὰ χαθῶ
[μπροστά της.
5— Γραμματικὲ μὲ τὸ χαρτί καὶ μὲ τὸ καλά-
[μάρι,
τάνήμπορο αἶμα σου ἄδικα θὰ βρέξῃ τὸ
[χορτάρι.
— Τῶν ἄλλων τὸ αἶμα γίνεται νερὸ καὶ ἀχνὸς
[καὶ πάει
κι' ἀπ' τὸ δικό μου θάβγῃ ἀνθὸς νὰ τὴ
[μοσκοβολάρ.

Θεμελιωμένο εἶναι τὸ τραγούδι τῆς Μαξιμῶς στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἡ παραλλαγή, πού διέσωσε τὸ χειρόγραφο τῆς Ἄντρος κ' ἐτύπωσε ὁ Ἀ. Μηλιαράκης⁽⁷⁾ (στίχ. 3780 - 3785), στάθηκε πηγὴ γιὰ τὸ παραπάνω παλαμικὸ τραγούδι. Ἀστοχη μοῦ φαίνεται ἡ γνώμη ἐνὸς ξένου, πού θέλει νὰ παραστήσῃ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Μαξιμῶς μεταγενέστερη προσθήκη στ' Ἀκριτικὸ ἔπος⁽⁸⁾.

⁽¹⁾ Πρὸβλ. παραπάνω, σελ. 27β ὑποσημ. 1.

⁽²⁾ Πρὸβλ. καὶ Γ. Κ. Κασιμπάλη, Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ, Α', Ἐκδόσεις, σελ. 4, ἀρθ. 7.

⁽³⁾ Σελ. 55α.

⁽⁴⁾ «Ἡ ποίησις κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἡ διάλεξις τοῦ κ. Γ. Σωτηριάδου», ἡμερησίς «Καιροί» τῆς Ἀθήνας, ἀρθ. 2873 (11 τοῦ Δεκ. 1896), σελ. 2-3, «Ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἡ τελευταία διάλεξις τοῦ κ. Γ. Σωτηριάδου», ἀρθ. 2880 (18 τοῦ Δεκ. 1896), σελ. 1-2.

⁽⁵⁾ Κοίταξε καὶ παρακάτω, γιὰ τὴν 25 Μαρτίου 1898.

⁽⁶⁾ Ἀρθ. 52 (στὴ Β' ἐγδ., σελ. 103).

⁽⁷⁾ «Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας, ἐποποιία βυζαντινῆ τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τὸ ἐν Ἄνδρῳ ἀνευρεθὲν χειρόγραφο ὑπὸ Ἄντ. Μηλιαράκη. Ἐν Ἀθήναις 1881». Τὸ βιβλίον ξανατυπώθηκε στὰ 1920 «ἐπιμελεία Π. Γ. Ζερλέντη», ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο Γ. Ι. Βασιλείου.

⁽⁸⁾ H. Schreiner, Die Helden der mittel-

Ὁ στίχ. 1 καὶ 5 εἶναι παρμένος ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια⁽¹⁾.

Τὸ μοιρολόγημα τοῦ Διγενῆ κι' ὁ τάφος του. Στὸν «Προφητικὸ» τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου» οἱ Ἀκρίτες ἀνάμεσα στ' ἄλλα μοιρολογοῦν:

- Καὶ στὰ περίγυρα τοῦ Εὐφράτη,
ὦϊμέ, στεφάνι τῆς ἀντρείας,
ὦϊμέ, τῆς τόλμης τὸ κεφάλι,
τὸ ρόδο τῆς Καππαδοκίᾳς!
- 5 Ὁ μέγας Διγενῆς Ἀκρίτας
στὰ ξέστρωτα, στὰ σκοτεινά,
σφαλίστηκε ἀπ' τὸ Χάρο, πάει
τῆς Ρωμισούνης ἢ καρδιά!
- Πάει, πού τὸν εἶχεσ Ρωμισούνη.
- 10 κι' ἀπ' τὰ θρονιά τὰ ρηγικά
πιο ἀπάνου, ἀπάνου ἀπ' τὰ παλάτια,
στοὺς βασιλιάδες βασιλιᾶ.
Καὶ πάει κι' ὁ Πύργος τοῦ ὑψωμένος
πέρα στοῦ Εὐφράτη τὰ νερά,
- 15 τῆς Ρωμισούνης ἢ κορῶνα
καὶ ἢ σκέπη καὶ ἢ φεγγοβολιά.
Κάτου τετράγωνος ὁ Πύργος,
ἀπάνου ὀχτάγωνος χτιστός,
Πύργος γιομάτος πολεμιστρές,
- 20 Πύργος παραθύρα μεστός.
Κ' ἔβλεπε πρὸς τὴ Βαβυλῶνα
κι' ἀγνάντευε ὅλη τὴ Συρία
καὶ εἶχε κορφῆς πού δὲν τῆς λυώνει
τὸ φέγγος ἀπὸ μακριά.
- 25 Ταῦροι κι' Ἀντίταυροι μπροστά του
καὶ Λίβανοι γονατιστοί,
μέ τὰ Βαγδάτια τους καλίφες
καὶ μέ τὰ κάστρα τους Ταρσοί⁽²⁾.

Πηγή τῶν παραπάνω στίχων στάθηκε πάλι τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα κατὰ τὴν παραλλαγή τῆς Ἀντρος, πού τύπωσε ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης⁽³⁾. Πρβλ. :

griechischen Volksdichtung als Wahrer des Volkstums und Retter des Vaterlandes, στὰ Izvestija τοῦ Βουλγαρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τόμ. Θ' (1935) σελ. 202-224, 414-417. Περὶ τῆς «Μαξιμῶς», ἰδὲ καὶ «Byzantion», τόμ. ΙΑ' (1936) σελ. 607-610.

⁽¹⁾ Δὲς π. χ. τὸ βιβλίον «Ζωγράφειος Ἀγών», τόμ. Α', Κωνσταντινούπολη, 1891, σελ. 121, ἀρθ. 183.

⁽²⁾ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου, Α' ἐγδ., Ἀθήνα 1907, σελ. 141-142.

⁽³⁾ Πρβλ. παραπάνω, σελ. 56. ὑποσημ. 4.

στίχ. τραγουδιοῦ	στίχ. παραλλαγῆς
1,5- 7	4628-4632
2- 5	3892-3894
13-14	{ 3899-3932 4352
17-24	3964-3972
27-28	4073-4635

Οἱ ἐρευνητὲς τῆς Μεσοποταμίας ἔχουν ἀφορμὴ νὰ πιστεύουν ὅτι ἀπάνου στὰ βουνὰ Kizildagh, σ' ἓνα τόπο πού κράζεται Sensönk, 7,5 χιλιόμετρα μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ ὄχτη τοῦ Εὐφράτη, καθὼς πάει ὁ ποταμὸς ἀπὸ τὸ Σαμσάτι⁽¹⁾ κατὰ τὸ Κιλίκι, κι' ὄχι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ τουρκοχώρι Trusch⁽²⁾, βρῆκαν τὸ θρυλικὸ τάφο τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα⁽³⁾.

Καὶ στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ»⁽⁴⁾ ὁ Ποιητὴς ἱστόρησε τοὺς πολεμιστὲς τοῦ Βουλγαροχτόνου νὰ τραγουδοῦν στὸ Διγενῆ Ἀκρίτα,

πού στέκει
τοῦ βασιλιᾶ τὸ καύχημα καὶ τὰντρειωμένου ἢ
[παίνα,
τῆς Ρωμανίας⁽⁵⁾ εἰρηνευτῆς, καταλυτῆς τοῦ
[σκιάτρου

⁽¹⁾ = τ' ἀρχαῖα Σαμόσατα, ἢ πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ.

⁽²⁾ = ἡ ἀρχαῖα «Ταρσός» ἢ «Τάρσα κόμη», ἢ «Τρῶσις», πού ἀναφέρει τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, παραλλαγή τῆς Κρυπτοφέρρης, Η', στίχ. 117-119, 239, 406. (Les Exploits de Basile Digénis Akritas, épopée byzantine publiée d'après le manuscrit de Grotta-Ferrata par E. Legrand. Seconde édition revue et corrigée [=Bibliothèque grecque, tome VI] Παρίσι, 1902).

⁽³⁾ Διάβασε τὴ μελέτη τοῦ φίλου συνάδερφου H. Grégoire, Le tombeau et la date de Digénis Akritas (Samosate, vers 940 après J.-C) στὸ περιοδικὸ «Byzantion», τόμ. Γ' (1931) σελ. 481-508 (σελ. 500) βρίσκεται μικρὸς χάρτης: Le tombeau et la date de Digénis Akritas σύμφωνα μὲ τὸ ἔργο K. Humanns und O. Puchsteins, Reisen in Kleinasien und Nordsyrien, Berlin 1890). Πρβλ. ἀκόμα τὴ μελέτη τοῦ R. Gossens, Autour de Digénis Akritas. La «Geste d'Omar» dans les Mille et Une Nuits», ἐπίσης στὸ περιοδικὸ «Byzantion» τόμ. Ζ', (1932) σελ. 303-316.—Δημοτικὲς παραδόσεις γιὰ τὸν τάφο τοῦ Διγενῆ βρίσκεις στοῦ Ν. Γ. Πολίτη τῆς Παραδόσεις, τόμ. Α', σελ. 64, ἀρθ. 421, 422, σελ. 69, ἀρθ. 131.

⁽⁴⁾ Ἐγδ. Β', σελ. 58. Πρβλ. καὶ Φ. Μιχαλόπουλο σ' «Τὰ νέα Γράμματα», χρόνος Β' (Γιοῦνης 1936 = Πενηντάχρονα Κωστή Παλαμᾶ) σελ. 400.

⁽⁵⁾ Τὸ βυζαντινὸ κράτος λεγότανε Ρωμανία (=ἡ χώρα τῶν Ρωμαίων = τῶν Βυζαντινῶν).

τοῦ ἀγαρηνοῦ ποῦ ρήμαξε πέλαα, στεριές, τὰ
 [πάντα,
 κ' ἐσέ, τραχειά Καππαδοκιά, κ' ἐσέ, πανώρια
 [Σουρην.
 Καὶ τραγουδᾶν τὸ πάλεμα στὰ μαρμαρένια ἀ-
 [λώνια
 τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Διγενῆ τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς
 [νύχτες,
 καὶ τὸ χαμὸ τοῦ Διγενῆ, καὶ μέσα στὸν Εὐφράτη
 χτισμένο τὸ κιβούρι τοῦ πλατὺ ψηλὸ ἀπ' τὸν ἴδιο
 κ' ἀπ' τὴν Τασού τὸν ἐρχομὸ κ' ἀπὸ τὴ Βα-
 [βυλώνα
 τῶν πρώτων τῆς Ανατολῆς, κ' ὄλων τῶν κλει-
 σουράρων,
 κ' ὄλων τῶν ἀπελάτηδων, τῶν ἀντρειωμένων ὀ-
 [λων,
 ὄλων ἀπ' ὄλες τις μεριές, τὸ μυρολόϊ τὸ μέγα
 γιὰ νὰ τοῦ στήσουν' καὶ ἤρθανε. Καὶ τραγου-
 [δοῦν οἱ Ἀκρίτες.
 καὶ λένε: «Γῆς, κ' ἂν τὸν κρατᾶς, δὲν τὸ ἔφα-
 [γες, ἄδη.
 Δὲν πέθανε. Μαρμάρωσε. Κοιμᾶται. Θὰ ξυπνήσῃ».

Κ' οἱ στίχοι αὐτοὶ πήγασαν ἀφ' τὸ με-
 σαιωνικὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα⁽¹⁾ καὶ
 τῆ δημοτικῆ παράδοσιν⁽²⁾ κ' εἶναι πολὺ
 συγγενικοὶ — καθὼς βλέπεις, διαβαστή-
 μου, — μὲ τοὺς παλαμικοὺς στίχους τοῦ
 «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου» κείνους, ποῦ
 βάλαμε στὴ σελ. 57α. Ὁ Ποιητὴς τὸν πανελ-
 λήνιο θρύλο τοῦ *Μαρμαρωμένου βασιλιᾶ*⁽³⁾
 ταίριασε καὶ στὸ *σύμβολο* τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα.

Τὴν Ἀντιόπη⁽⁴⁾ τὴν κρινοπρόσωπη καὶ
 μὲ ψυχὴν ἀντρέικια προικισμένη γυναί-
 κα, ποῦ ὁ ποιητὴς τὴν ἀγαπάει σὰ λεβέν-
 τικο τραγούδι τῆς Ἡπείρου, τὴν ξανα-
 βρίσκουμε στοὺς «Βωμούς», μὲ βαθυστό-

χαστες ρίμες τραγουδημένη. Προβλ. παρα-
 πάνου, σελ. 42α.

*Κρίσεις κ' ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴ
 συλλογὴ «Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι»⁽¹⁾
 καὶ ὁ Γ. Δροσίνης, ὁ Ζὰν Μορεᾶς καὶ
 ὁ Μ. Καλομοίρης.* Ὁ ἴδιος ὁ Ποιητὴς μᾶς
 πληροφορεῖ ὅτι τὴ συλλογὴ αὐτὴ τύπωσε
 ὁ λογοτέχνης καὶ σεβαστὸς Ἀκαδημαϊκὸς
 κ. Γ. Δροσίνης. «Εἶχα — γράφει ὁ Κωστῆς
 Παλαμᾶς⁽²⁾ — τὴν τιμὴ αὐτὴ καὶ εὐτυ-
 χία. Ὁ ἴδιος πρωτύτερα μοῦ τύπωσε
 «Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου»⁽³⁾, τὸ πρῶ-
 το μου καὶ προγραμματικὸ παρουσίασμα.
 Ὁ ἴδιος ὕστερα βοήθησε γιὰ νὰ πρωτο-
 φανῆ ἡ «Τρισεύγενη» στὴν ὠραία ἐκδοσὴ
 τοῦ Καργαδούρη⁽⁴⁾. *Σημειῶνω ὑπηρεσία,
 ποῦ ἐνδιαφέρει τὰ μέγιστα τὴν ἱστορίαν τῶν
 νεοελληνικῶν γραμμάτων.* Ὁ λόγος δὲν εἶναι
 γιὰ μένα μόνο. Ὁ Δροσίνης δὲν εἶναι μό-
 νο ὁ ποιητὴς ποῦ προίκισε τὴ λογοτεχνία
 μας μὲ ὑποδειγματικά, καί, ἀγάλια ἀγάλια,
 καὶ πλουσιώτερα, καὶ ὑψηλότερα ὑφασμένα
 ποιήματα, ἀπὸ πολὺ ὀλίγους ὡς τὴν ὥρα
 κοιταγμένα καθὼς πρέπει εἶναι ἀνθρώπος
 ποῦ ξέρει νὰ προκαλῆ τὴν ἐργασία καὶ
 νὰ γονιμοποιῆ τὴν ἐμπνευση τῶν ἄλλων,
 νὰ τὰ φιλοξενῆ, καί, ὅσο ἀπὸ τὸ χέρι
 του κρατεῖ, νὰ τὰ ζῆ τὰ γράμματα. Ἐμφά-
 νιση λαμπρῶν καὶ σεβασμίων ὀνομάτων,
 σὰν ἐκεῖνα τοῦ Πολυλά, τοῦ Καλοσγού-
 ρου, τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Λυκούδη, τοῦ Σουρῆ,
 τοῦ Προβελεγγίου, πόσων ἄλλων! εἶναι ἀ-
 ναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ πρὸς τὰ ὠραῖα
 γράμματα δραστηριότητα τοῦ Δροσίνη.

Τώρα τελευταῖα στὸ «Ἡμερολόγιον τῆς
 Μεγάλης Ἑλλάδος»⁽⁵⁾ τοῦ Σιδέρη, τὸ γα-
 λήνιο συνδιαλλαχτικὸ συναπάντημα ἐπιστη-
 μόνων καὶ λογίων καὶ λογοτεχνῶν ἀξιοτί-

(1) Κοίταξε τὰ παράλληλα τῶν στίχων, ποῦ
 σημείωσα παραπάνω, σελ. 57β, καὶ τὴ παραλλαγὴ
 τοῦ ἔπους, ποῦ τύπωσε ὁ Ἄντ. Μηλιαράκης, στίχ.
 4655-4696.

(2) Γιὰ τὸ πάλεμα τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου.

(3) Δὲς τώρα τελευταῖα τὴ μελέτη «Περὶ τοῦ
 ἱστορημένου χρησιμολογίου τῆς Κρατικῆς Βι-
 βλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (Codex Graecus Fol.
 62 = 297) καὶ τοῦ Θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου
 Βασιλιᾶ ὑπὸ Νίκου Α. Βέη (Bees)» = «Byzantisch-
 Neugriechische Jahrbücher», τόμ. II' (1936-1937).

(4) Τὸ πρῶτο καὶ τελευταῖο τραγούδι τῆς συλ-
 λογῆς «Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι», ἔγδ. Α', σελ.
 5, 54. Προβλ. Κ. Τσάτσο, ὅπου παραπάνω, σελ.
 83 κ. ἔ.

(1) Προβλ. παραπάνω, σελ. 45β κ. ἔ.

(2) Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου, τόμ.
 Β', σελ. 193-194.

(3) Προβλ. παραπάνω, σελ. 46α.

(4) Τὸ καλλιτεχνικὸ τυπογραφεῖο Κ. Μάϊονερ
 καὶ Καργαδούρη, ποῦ ἀνοίξε καὶ πρόκοψε μὲ τὴ
 βοήθεια τοῦ σεβαστοῦ μου Γ. Δροσίνη, τύπωσε
 τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Προβλ.
 τὸ βιβλίον: «Τυπογραφεῖον «Ἐστία» Κ. Μάϊ-
 ονερ καὶ Ν. Καργαδούρη. Κατάλογος τῶν ἐκτυ-
 πωθέντων ἐν αὐτῷ βιβλίων ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς
 του ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1892 μέχρι τοῦ ἔτους
 1935. Μετὰ προλόγων Γεωργίου Δροσίνη καὶ Νί-
 κου Α. Βέη (Bees) Ἀθῆναι... 1939», σελ. 506.

(5) Βγήκε δέκα χρόνια.

μητων λογῆς, πρεσβύτερων καὶ νεώτερων, σὲ ὅποιο μεταχείρισμα τῆς γλώσσας μας, καθαρεύουσας ἢ δημοτικῆς, προσεχτικῶς κολλημένο στὴν παράδοση, ἢ φιλελεύθερο καὶ ριζοσπαστικό, μὰ πάντα ἀπευθυνόμενο στοὺς *συνετοὺς* (1) καθὼς ἐννοεῖ τὴ λέξη ὁ Πίνδαρος, τὸ νηφάλιο τοῦτο συναπάντημα τὸ χρωστοῦμε στὰ Δροσίνη» (2).

(1) = *prudens, intellegens*, Πυθ. Ε 107. Ὁλυμπ. β 98 (85) πρβλ. *J. Rumpf, Lexicon Pindaricum*, Λειψία 1888, σελ. 225.

(2) Πρβλ. καὶ δύο *ἀμοιβαῖα*, γιὰ τὴν μεταχειριστῶ ἀρχαίᾳ λέξει, τραγούδια τοῦ Κωστή Παλαμᾶ καὶ τοῦ Γ. Δροσίνη:

Ἀφιέρωση

Γραμμένη μπροστά στοὺς *Πενταούλλαβους καὶ τὰ Κορομηλιάματα*.

Στὸ Δροσίνη.

Πῶς ἀλλιῶς
νά σέ πῶ; Ὁ συνοδοιπόρος,
χαῖρε, ὁ πιὸ γερὸς, ὁ πιὸ παλιός,
γιὰ τ' ἀνέβασμα τοῦ τραγουδιοῦ
τ' Ἁγιονόρος.
Μὲ τὸ γέλασμα τοῦ παιγνιδιοῦ,
μὲ τὸ γνοιάσιμο τοῦ κόπου,
δουλεμένο τὸ βιβλίον μου καρτερεῖ
τὴ ματιά σου, θρέμμα ἀνθρώπου
ποὺ δὲν εἶναι στὴ ζωὴ του μιά στιγμή,
μιά χαρὰ στὴν ὕπαρξή του, δίχως
νά ταράξῃ τὴ σκέψη του ὁ στίχος.

30. 5. 1925

Κωστής Παλαμᾶς

Πρβλ. συλλογὴ «Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι», ἐγδ. Β' [1933], σελ. 276.

Ἀπόκριση.

Γραμμένη μπροστά στὸ «Μοιρολόι τῆς Ὀμορφῆς».

Συνοδοιπόροι ναί, μαζί κινήσαμε
στῆς Τέχνης τὸ γλυκοξημέρωμα — ὅμως,
μὲ τοῦ καιροῦ τὸ πέρασμα χαράχτηκε
τοῦ καθενός μας χωριστὸς ὁ δρόμος:
Ἐσὺ τ' Ὠραῖο μέσ' στὰ μεγάλα ζήτησες
κ' ἐγὼ στὰ ταπεινά κι' ἀπορριμμένα
καὶ δούλεψες τὸ μπροδντζο καὶ τὸ μάρμαρο
κι' ἄφησες τὸν πηλὸ τῆς γῆς σ' ἐμένα.
Στὶς ἀλπικὲς χιονοκορφὲς ἀνέβηκες
καὶ στάθηκα στὶς λιόφωτες ραχοῦλες
ἀρχόντισσες καὶ ρήγισσες οἱ μοῦσες σου
κ' ἐμένα ψαροπούλες καὶ βοσκοῦλες.
Ἐσὺ στῆς δάφνης τ' ἀκροκλάναρα ἀπλώσες
κ' ἐγὼ σὲ κάθε χόρτο καὶ βοτάνι
στεφάνι ἔχεις φορέσει ἀπὸ δαφνόφυλλα,
λίγο θυμάρι τοῦ βουνοῦ μὲ φτάνει.

12. 9. 27.

Γεώργιος Δροσίνης

Τὰ δύο αὐτὰ τραγούδια ἔχουν τυπωθῆ στὸ

Ἄνάμεσα στὶς πολλὲς κριτικὲς (1) ποὺ γράφηκαν γιὰ τὸ πρῶτο φανέρωμα τῆς συλλογῆς «Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι», ξεχωρίζει ἐνθουσιαστικὸς χαιρετισμὸς τοῦ προκομμένου δημοσιογράφου καὶ πνευματικοῦ Ἑλληνα Βλάση Γαβριηλίδη (2): «Παράξενοι, παράδοξοι, μεγάλοι, βαθεῖς, δυσκατάληπτοι, ἄλλοι γεμάτοι φιλοσοφία, ἄλλοι σκοτοπλασμένοι, ἄλλοι φωτοχυμένοι, μὲ στιχοουργίαν μεγαλοπρεπῆ, μονότονη, χονδρῆ, μὲ λεξιλόγιον πολλακίς νέον, παράτολμον, ἀσύμφωνον, μὲ γλώσσαν ἀνώμαλη, μεθυσμένη, μεθύουσαν, μὲ ἰδέας ἀλληγορικὰς, μ' αἰσθήματα συμβολικὰ, μὲ ἀνατριχίλαις μεταφυσικαῖς, μὲ εἰκόνας θαυμαστάς, μὲ συνειδήσιν τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ἀσυνειδησίαν τοῦ συνειδητοῦ, ἀπὸ τὰς ἀπαλωτέρας τῶν πετάλων συνθέσεις καὶ ἀπὸ τὰς δευτέρας τῶν ἀκανθῶν ἀρμονίας, μὲ μουσικὴν

«Ἡμερολόγιο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» τοῦ 1928, σελ. 502 - 503 (πρβλ. *Γ. Δροσίνη*, Φευγάτα χαλιδόνια 1911 - 1935, Ἀθήνα [1936], σελ. 7, 195 - 214). Γιὰ τὴν φιλίαν Παλαμᾶ-Δροσίνη πρβλ. καὶ *Γ. Δροσίνη*, Σκόρπια φύλλα τῆς ζωῆς μου, σελ. 138, 142 κ.ε. Ὁ Κ. Παλαμᾶς ἔγραψε τραγούδι γιὰ τὸ Δροσίνη στὰ 1884 (δὲς τὰ Τραγούδια τῆς πατρίδος μου, ἐγδ. Β', σελ. 89), τραγούδι «Εἰς τοὺς Γ. Δροσίνη καὶ Μαίρη Κασσαβέτη» (δὲς «Ἐφημερίδα» Κορομηλιά καὶ «Τὸ Ἄστυ» τῆς 4 τοῦ Γιοῦνη 1891) δὲς καὶ σχετικὰ πεζογραφήματα τοῦ Κ. Παλαμᾶ στὰ «Πρῶτα Κριτικὰ» (Ἀθήνα, 1913) σελ. 112 - 115 (= «Ἀκρόπολις τῆς 12 Αὐγ. 1884) καὶ στὴν «Ποιητικὴ μου» σελ. 81, 88. Τοῦ «*Γεωργίου Δροσίνη* Τὸ μοιρολόι τῆς ὁμορφῆς» τυπώθηκε στὴν Ἀθήνα στὰ 1927 στὸ τυπογραφεῖο τῆς «Ἐστίας» (σύμφωνα μὲ τὸ σκετικὸ κατάλογο [δὲς παραπάνω, σελ. 58β ὑποσημ. 4] σελ. 40β, ἀρθ. 3562).

(1) «Τὸ Ἄστυ» 3 τοῦ Γεν. 1897. [*Β. Γαβριηλίδης*] στὴν ἐφημ. «Ἀκρόπολις» τῆς ἴδιας ἡμέρας. *Ν. Παπαλεξανδρῆς* «Ὁ Παλαμᾶς ὡς ποιητῆς κρινόμενος [κυρίως γιὰ τοὺς «Ἰάμβους καὶ Ἀναπαιστους»] στὴν ἐφημερίδα τῆς Ἀθήνας «Παλιγγενεσία» τῆς 5, 6, 8, 9, 10, 17, 18, 19, 20 τοῦ Γεν. 1897. [*Π. Κανελλίδης*] στοὺς «Καιροὺς» ἀρθ. 2901 (10 τοῦ Γεν. 1897) σελ. 4. «Ἡ Διάπλασις τῶν Παίδων» τῆς 18 τοῦ Γεν. 1897, σελ. 23. *Ι. Πολέμης*, στὸ «Σκρίπ» τῆς 27 τοῦ Γεν. 1897 (ξαιατυπώθηκε στὴν ἐφημερίδα τῆς Ἀθήνας «Ἐλεύθερος Λόγος» τῆς 21 Ἀπριλίου 1925). Κοίταξε καὶ παρακάτω, σελ. 160 κ.ε., ὅσα λέγονται γιὰ τὸ *J. Moreas*. Πρβλ. καὶ *Γ. Κ. Κασιμάλη*, τὸ ἴδιο μέρος, Β' σελ. 30-31, ἀρθ. 886-890, 898, 901.

(2) Ὅπου ἀναφέρω παραπάνω, 2 ὑποσημ. 1. Πρβλ. καὶ *Κ. Παλαμᾶ*, Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου, τόμ. Β', σελ. 194-195.